

ΜΑΡΩ ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ-ΑΔΑΜΗ

ΝΑΥΠΛΙΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΙΧΙΣΜΕΝΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΟΛΗ ΣΤΗΝ ΑΝΟΙΚΤΗ ΠΟΛΗ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ (1828-1870)

«Όμως αυτό το κάστρο, όπου ευρίσκεται εις το Ανάπλι, το οποίον ονομάζεται των Τόρων, ήτο πέτρα βουνόπουλον, το οποίον φαίνεται εις την σήμερον, έρημον, χωρίς κανένα κτίσμα και ήταν η ευεργεσία των αρχόντων [...] πλην η κάτω χώρα τ' Αναπλιού όπου φαίνεται την σήμερον κτισμένη γύρωθεν, την έκτισαν οι Βενετσάνοι με τείχη σίγουρα και στερεά». ¹ Ποια άλλη περιγραφή μπορεί να δώσει με τόση δύναμη κι ομορφιά την εικόνα της χερσονήσου μέχρι τα τέλη περίπου της φραγκικής κυριαρχίας (1212-1389) από αυτή του Μητροπολίτη Μονεμβασίας Δωρόθεου στο περίφημο «Χρονικό» του (1631). Τ' Ανάπλι «ήτο πέτρα βουνόπουλον». Μια πέτρα απόκρημνη και απρόσιτη από το νότο και τη δύση, προσιτή από το βορρά, απ' όπου κατηφόριζε ομαλότερα προς τη θάλασσα μέχρι τις παρυφές του λόφου, εκεί όπου σήμερα είναι ο Ψαρομαχαλάς «χωρίς κανένα κτίσμα». Την κάτω χώρα, την κάτω πόλη, την έκτισαν σταδιακά οι Βενετσιάνοι επεκτείνοντας την ξηρά με συνεχείς προσχώσεις, έως ότου αποκτήσει τη σημερινή της μορφή, ή σχεδόν τη σημερινή της μορφή:

Ο αφέντης του τόπου ήγουν ο Βενετσάνος με τον λαόν ομού του Αναπλίου έκαμαν πάσαν οικονομίαν και έκτισαν τριγύρου τείχη καθώς φαίνονται έως την σήμερον· και μέσα όπου ήταν η θάλασσα έως κάτω εις την ρίζαν των κάστρων των βουνών έκαμαν πάσαν τέχνην και έβγαλαν την θάλασσαν, διότι ήταν ολίγη και έρριψαν χώμα πολύ και εκαταπλάκωσαν την θάλασσαν, και έκτισαν επάνω σπίτια [...] σπίτια εύμορφα [...] και εγέμισεν ο τόπος εκκλησίαις και οσπίτια, όπου τα έχουν μέσα τα τείχη περιπεπλεγμένα και έκαμαν και Παλάτι του Αφεντός και Φόρον, διότι εις την κάτω χώραν ήταν ολίγα οσπίτια κτισμένα εκεί όπου ήταν ξηρά». ²

Η μορφή που παίρνει ο πολεοδομικός ιστός της πόλης στα επόμενα χρόνια,

1. Μιχαήλ Λαμπруνίδης, *Η Ναυπλία. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήναι 1950, σ. 79.

2. Στο ίδιο.

η κλίμακα, η έκταση και η όλη συγκρότησή του γενικότερα, εξαρτάται άμεσα από την ιδιαίτερη τοπογραφία της χερσονήσου και τα δύο μεγάλα της κάστρα: την Ακροναυπλία, της οποίας ίχνη των πρώτων οχυρώσεων των προχριστιανικών χρόνων συναντάμε στη βάση των ενετικών τειχών, και το πολύ νεότερο κάστρο του Παλαμηδίου, που κτίστηκε στις αρχές του 18ου αιώνα.

Η οχύρωση του Ναυπλίου ακολουθεί, όπως είναι φυσικό, το βενετσιάνικο μοντέλο της οχυρωμένης χερσονήσου. Ένα εξαιρετικά καλά οχυρωμένο κάστρο στην κορυφή, το οποίο από κατοικία του άρχοντα και των ευγενών σταδιακά μεταβάλλεται σε στρατιωτικές, και μόνο, εγκαταστάσεις, η τάφρος που αποκόπτει τη χερσόνησο από την ξηρά, ώστε να εξασφαλίζεται ο έλεγχος εισόδου στην πόλη, και τα επιθαλάσσια τείχη. Αυτά σε πρώτη φάση ταυτίζονται με τα τείχη του ίδιου του κάστρου της Ακροναυπλίας, για να καταλήξουν μετά τις επιμελημένες προσχώσεις χαμηλά, κοντά στη νέα ακτογραμμή. Προμαχώνες και πύργοι προστατεύουν τόσο την Πύλη της Ξηράς, εκεί όπου βρίσκεται η τάφρος, όσο και τις τρεις άλλες πύλες της πόλης, την Πύλη του Γιαλού, την Πύλη της Πλατείας και την Πύλη των Φούρνων.

Η οχύρωση της πόλης της Α΄ Βενετοκρατίας συμπληρώνεται με ένα πρώτο τεχνητό λιμενοβραχίονα στη βορειοδυτική γωνία της Ακροναυπλίας και τον Προμαχώνα των Πέντε Αδελφιών. Οχυρώνεται τότε για πρώτη φορά το Μπούρτζι (Καστέλι) στο νησάκι στ' αριστερά του λιμανιού, ώστε να προστατεύει την είσοδο του λιμανιού (porto cadena).

Η επόμενη οχυρωματική φάση χρονολογείται στην περίοδο της Β΄ Βενετοκρατίας (1686-1715) με την οχύρωση του Παλαμηδίου: οκτώ αυτοδύναμοι προμαχώνες που αλληλοϋποστηρίζονται, αλλά και αλληλοπροσβάλλονται, αν χρειαστεί. Η κατοίκηση της Ακροναυπλίας απαγορεύεται. Η κάτω πόλη αποκτά τη μορφή που διατηρούσε μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα. Τα δύο όρια, λοιπόν, η Ακροναυπλία προς νότο και η θάλασσα προς βορρά, και κατά πολύ λιγότερο το Παλαμήδι και η πέραν της Πύλης της Ξηράς στεριά καθορίζουν το σχήμα της κάτω πόλης, ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο περίπου, το οποίο εκφυλίζεται σε μια τραπεζοειδή απόληξη προς δυσμάς. Η πόλη, δηλαδή, βρίσκεται εγκλωβισμένη ανάμεσα σε δύο φυσικά όρια-εμπόδια που καθορίζουν και το μέγιστο όριο της συνολικής της έκτασης.

Μέσα σ' αυτά τα όρια διαμορφώνεται η κάτω πόλη. Εύκολα μπορεί να διακρίνει κανείς σήμερα τρεις παράλληλες σ' αυτήν ζώνες. Μία πρώτη που ξεκινά από τα τείχη της Ακροναυπλίας και φθάνει μέχρι τη σημερινή οδό Παπανικολάου – Καποδιστρίου, μία δεύτερη που αρχίζει από την οδό Παπανικολάου – Καποδιστρίου και φθάνει μέχρι τη σημερινή οδό Αμαλίας, όπου βρίσκονταν τα επιθαλάσσια τείχη, και μια τρίτη έξω από τα τείχη, που καταλήγει στην παραλία. Αυτή η τρίτη, η τελευταία, εξακολουθούσε να επεκτείνεται σταδιακά μέχρι και τον 20ό αιώνα.

Στην πρώτη ζώνη η μορφολογία του εδάφους επηρεάζει ιδιαίτερα τη διαμόρφωση του πολεοδομικού ιστού. Μία ζώνη με πλάτος περίπου 110μ. και μήκος περίπου 600μ., όπου οι δρόμοι, τα οικοδομικά τετράγωνα και τα οικοπέδα ακολουθούν τις κλίσεις του εδάφους. Οι δρόμοι είναι μικροί και στενοί, τρέχουν κατά μήκος των ισοϋψών και διακόπτονται από μικρούς κάθετους βαθμιδωτούς δρομίσκους, δρομόσκαλες, που εξασφαλίζουν την κάθετη προς τις καμπύλες κίνηση. Είναι η περιοχή του Ψαρομαχαλά: η πιο παλιά ζώνη, η πρώτη ζώνη που κατοικήθηκε έξω από τα τείχη, τότε που η θάλασσα έφτανε στις ρίζες της Ακροναυπλίας. Από αυτούς τους πρώτους κατοίκους, ψαράδες ως επί το πλείστον, κρατάει ακόμα και σήμερα η περιοχή, αιώνες ύστερα, το όνομά της «Ψαρομαχαλάς». Η περιοχή διατηρεί έντονα τα στοιχεία ενός γραφικού τοπίου. Η χάραξη του ρυμοτομικού ιστού –μικροί με μεταβαλλόμενο πλάτος οδοί, ακανόνιστα πλατώματα, αμβλείες ή οξείες γωνίες, ευρηματικές λύσεις που μαρτυρούν τον τρόπο που οι ερασιτέχνες τεχνίτες λύνουν τα εκάστοτε προβλήματα που αντιμετωπίζουν– δίνει στην περιοχή ένα ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ύφος. Είναι η παλαιότερη κατοικημένη περιοχή της πόλης. Η σημερινή μορφή της, απaráλλακτη σχεδόν με εκείνη που συνάντησε ο Καποδίστριας και ο Όθων, όταν εγκαταστάθηκαν εκεί, παραμένει αναλλοίωτη, όπως διαμορφώθηκε στα χρόνια της Α΄ Βενετοκρατίας, όταν ο πληθυσμός της πόλης πλησίαζε τους 10.000 κατοίκους. Ισόγεια, δώροφα και τριώροφα κτήρια. Κάποια από αυτά ξεχωρίζουν· είναι αυτά που στέγαζαν, πιθανότατα, κρατικές υπηρεσίες· είναι το τμήμα που έχει υποστεί τις λιγότερες αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου.

Η δεύτερη ζώνη αναπτύσσεται παράλληλα προς την πρώτη, προς βορρά, οριοθετείται από τις σημερινές οδούς Σπηλιάδου – Σταϊκοπούλου – Πλαπούτα και καταλήγει στα επιθαλάσσια τείχη. Το μέσο πλάτος της είναι περίπου 70μ. και το μήκος της 600μ. Παρόλο που δεν έχουν βρεθεί αρχειακά τεκμήρια, η διαμόρφωσή της μαρτυρεί την ύπαρξη πολεοδομικού σχεδίου. Είναι η πόλη που περιγράφει ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας Δωρόθεος. Καθώς το μεγαλύτερο μέρος της αποτελείται από προσχώσεις, ήταν σχετικά εύκολο να δημιουργηθεί ένα «κανονικότερο» οδικό δίκτυο. Διατηρούνται όμως κι εδώ πολλά από τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης ζώνης, αφού αποτελεί ουσιαστικά τη φυσική της συνέχεια και προέκταση. Τόσο στους δρόμους, συχνά στενούς κι αδιέξοδους, όσο και στη δημιουργία των οικοδομικών τετραγώνων, τα σχήματα των οποίων πλησιάζουν το ορθογώνιο, το στοιχείο της γραφικότητας κυριαρχεί.

Η Πλατεία Συντάγματος, η μεγάλη κεντρική πλατεία της πόλης, πρέπει να ταυτίζεται με τον βενετικό «φόρο». Εδώ, άλλωστε, οδηγεί και ο παλαιότερος κεντρικός δρόμος της πόλης, που ξεκινώντας από την Πύλη της Ξηράς καταλήγει στην πάνω πλευρά της Πλατείας, ενώ ο δεύτερος κεντρικός δρόμος, ο

πλατύς δρόμος, η πλατιά ρούγα, η σημερινή Βασιλέως Κωνσταντίνου, λίγα μέτρα πιο πέρα, καταλήγει και πάλι στην Πλατεία αυτή.³ Οι οικοδομές εδώ είναι μεγαλύτερες, τριώροφες ή τετραώροφες, με αυστηρή μορφολογία. Είναι οικοδομές που σχεδιάστηκαν, αν όχι από αρχιτέκτονα πολιτικό μηχανικό, πάντως από στρατιωτικό οχυρωματοποιό.

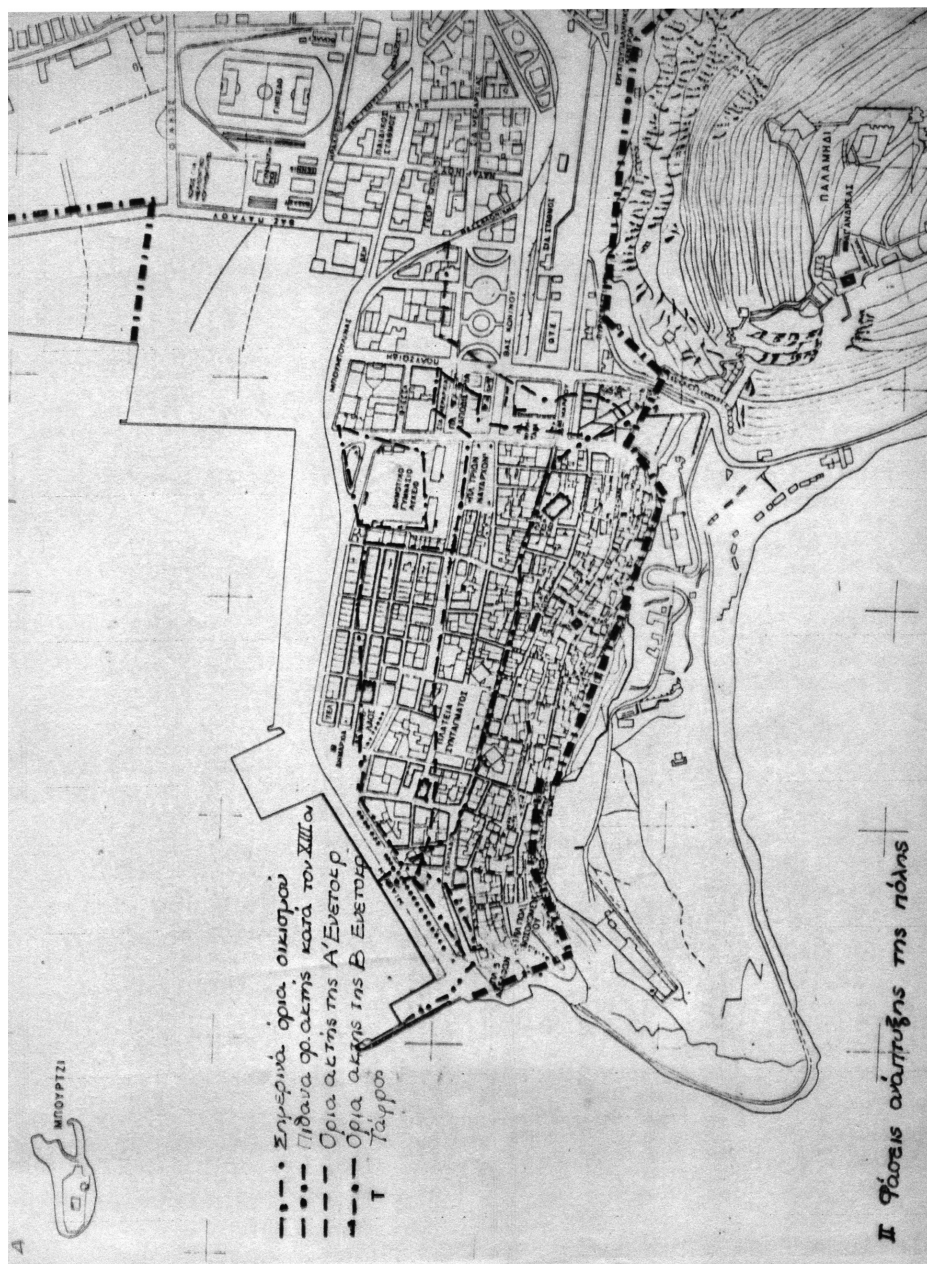
Στη ζώνη αυτή βρίσκονται όλες σχεδόν οι πλατείες του σημερινού ιστορικού κέντρου. Οι τέσσερις παλαιότερες, η Πλατεία του Πλατάνου, η Πλατεία του Αγίου Γεωργίου, η Πλατεία του Αγίου Σπυρίδωνα και η Πλατεία του Αγίου Αναστασίου, υπήρχαν ήδη από τα χρόνια της Βενετοκρατίας, ενώ οι άλλες τέσσερις, η Πλατεία του Αγίου Νικολάου, η Πλατεία Σπηλιάδη, η Πλατεία της Αγοράς και των Τριών Ναυάρχων, δημιουργήθηκαν μετά την απελευθέρωση. Ο τρόπος που είναι σχεδιασμένες, μαρτυρεί τον Βενετό σχεδιαστή τους. Τις συναντάς ξαφνικά εκεί που περπατάς στο πλάι του δρόμου, στο τέλος από ένα μικρό σοκάκι. Η διακόσμησή τους, και κυρίως οι κρήνες που συναντάμε σ' αυτές, παραπέμπει στην περίοδο της τουρκικής κατάκτησης. Σε κάθε μία υπάρχει και μία εκκλησία που κάποτε μετατράπηκε σε τζαμί ή ένα τζαμί που μετατράπηκε σε εκκλησία (δεν είναι πάντα εύκολο να προσδιοριστεί αυτό), και ένα ή περισσότερα δημόσια κτήρια. Αναμφισβήτητα πάντως η δεύτερη ζώνη του Ναυπλίου, από τους πρόποδες του βράχου μέχρι και τα τείχη, ήταν –και κατά ένα μεγάλο μέρος είναι ακόμη– η σημαντικότερη ζώνη του Ναυπλίου.

Η τρίτη, τέλος, οικιστική ζώνη που αναπτύσσεται και αυτή παράλληλα με τις δύο προηγούμενες, έχει πλάτος 100μ. και μήκος 200μ. Εδώ το έδαφος είναι οριζόντιο επίπεδο. Η ζώνη αυτή που άρχισε να δημιουργείται έξω από τα επιθαλάσσια τείχη ήδη από τα χρόνια της Β' Βενετοκρατίας, θα πάρει την οριστική της μορφή μετά την απελευθέρωση και την κήρυξη της πόλης ως πρωτεύουσας της Ελλάδας.⁴

Η περίοδος 1828-1831 κατά την οποία κυβερνά τη χώρα ο Ιωάννης Καποδίστριας, είναι μία από τις σημαντικότερες για την ανοικοδόμηση του Ναυπλίου. Μαζί με την επόμενη, την οθωνική, δίνουν στην πόλη τη μορφή που διατηρεί μέχρι σήμερα. Πάνω από το 50% των οικοδομών της πόλης κτίζονται ή επισκευάζονται την πενταετία 1828-1833.

3. Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, «Η Παλιά πόλη του Ναυπλίου. Φάσεις ανάπτυξης», δακτυλόγραφο, *Επιστημονική και ενημερωτική Ημερίδα με θέμα «Προστασία της παλιάς πόλης»*, Ναύπλιο 1992. Η Ημερίδα ήταν ενταγμένη στο πλαίσιο του προγράμματος «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα προστασίας της παλιάς πόλης Ναυπλίου», που ολοκληρώθηκε το 1994 και βραβεύτηκε σε Πανελλήνιο Διαγωνισμό.

4. Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, «Οι πλατείες του Ναυπλίου. Νέες πόλεις πάνω σε παλιές», *Επιστημονικό διήμερο*, ΤΕΕ ICOMOS, Δήμος Σπαρτιατών, Σπάρτη, Φεβρουάριος 1994.

Εικ. 2: Φάσεις ανάπτυξης της πόλης του Ναυπλίου.

Αμέσως μετά την άφιξη του Κυβερνήτη, ο Κερκυραίος πολεοδόμος μηχανικός και λοχαγός του Γαλλικού Στρατού Σταμάτης Βούλγαρης αναλαμβάνει με εντολή του Καποδίστρια την ανοικοδόμηση της πόλης και τον επανασχεδιασμό του Ναυπλίου, ενώ παράλληλα ο Βαυαρός συνταγματάρχης Έιτεκ αναλαμβάνει την επισκευή και τον εκσυγχρονισμό των οχυρώσεων.⁵ Στο φύλλο 16 της *Γενικής Εφημερίδος* του 1830 διαβάζουμε: «Εις τούτο καταγίνεται όλον έν η αρχιτεκτονική διασταθμίζουσα, ρυμοτομούσα και ανασκευάζουσα καθ' ολίγον παντού, να διορθώση της πόλεως την πρώην ασχήμια η οποία εις μόνους τους βαρβάρους ημπόρη να είναι αγαπητή και συντείνει πάντοτε μάλιστα εδώ προς την νοσηλίαν του τόπου». «Παλαιαί οικίαι κατεδαφίστηκαν και ανοίχθησαν νέαι πλατεΐαι και ρύμαι κανονικαί».⁶

Η μετέπειτα μορφή της πόλης στηρίζεται στο σχέδιο που συνέταξε το 1828 ο Βούλγαρης και στις τροποποιήσεις που επέφερε σ' αυτό ο Κεφαλονίτης μηχανικός και αξιωματικός του Ρωσικού Στρατού Θεόδωρος Βαλλιάνος το 1830. Τρία ακόμη σχέδια, ένα της Τοπογραφικής Υπηρεσίας του Γαλλικού Στρατού (1832) και δύο των Βαυαρών μηχανικών Drachter και Stademann (1833 και 1834 αντίστοιχα) αποτυπώνουν με ακρίβεια την εικόνα του Ναυπλίου μέχρι τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα, χρονολογία σταθμό για την ιστορία της πόλης.⁷ Αρχιτέκτονες στρατιωτικοί και πολίτες εργάστηκαν διαμορφώνοντας τους χώρους και τις πλατείες κτίζοντας νέα κτήρια ή επισκευάζοντας τα υπάρχοντα. Τα ονόματα των Σνίτσλεϊν, Α. Th. Garneaud, P. Ippoliti, Θ. Βαλλιάνου, Στέφ. Ησαΐα και Δ. Σταυρίδη αναφέρονται συχνά. Και φυσικά το όνομα του Στ. Βούλγαρη, όπως και εκείνα των δύο συμμαθητών και φίλων του, του Σταμάτη Κλεάνθη και του Ed. Schaubert. Την περίοδο αυτή κτίζεται και η Πρόνοια, ο πρώτος προσφυγικός οικισμός της ελεύθερης Ελλάδας, σε σχέδιο του Στ. Βούλγαρη.⁸

Το 1832 εκδίδεται το πρώτο πολεοδομικό Διάταγμα της νέας περιόδου (Διάταγμα της Διοικητικής Επιτροπής υπ' αριθμ. 27/120κ 1832), με το οποίο

5. Carl Heideck, *Αναφορά του συνταγματάρχη Κ. Έιτεκ προς τον Κυβερνήτη*, 3 Ιουλίου 1829. Α. Μάμουκα, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. Β', Πειραιάς 1839, σ. 607-619.

6. *Γενική Εφημερίς*, φ. 16, 1830.

7. α) Σχέδιο πόλεως του Σταμάτη Βούλγαρη, 1828, Πολεμικά Αρχεία EMAT/SH, collection 4.10.c65. β) Σχέδιο πόλεως του Θεόδωρου Βαλλιάνου, 1830, G. Tankut, *Anabolu – Nauplia a structural analysis (18th century)*, δακτυλόγραφο. γ) *Nauplie et ses environs au 5000e 1832*, Brigade Topographique, Paris. δ) *Plan de Ville de Nauplie et du forti*, Drachter, 1833, Αρχείο Λυκούδη, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος. *Plan de Stad Nauplia*, Stademann, 1834, ΥΧΟΠ.

8. Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, *Πρόνοια, ο πρώτος προσφυγικός οικισμός της ελεύθερης Ελλάδας*, εκδ. Απόπειρα, Αθήνα 1995.

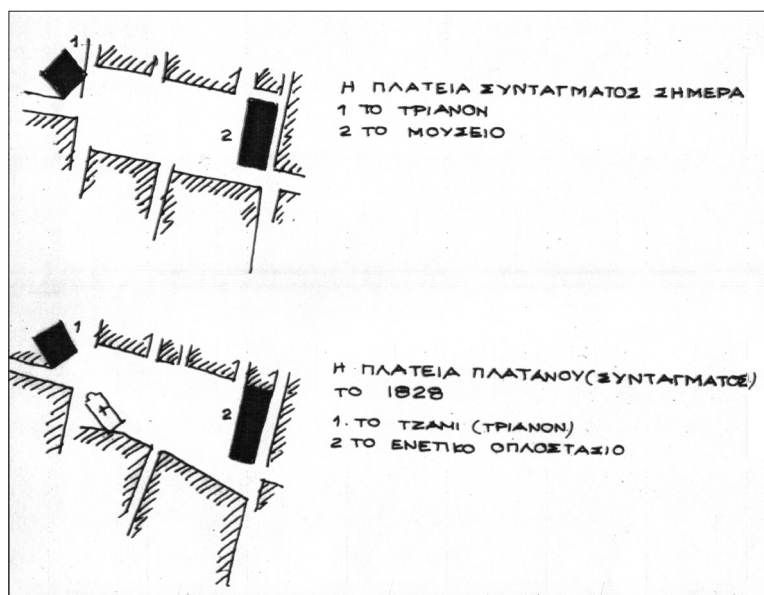
εκτίθεται σε δημοπρασία «το παράλιον της πόλεως Ναυπλίας», όπου σαφώς αναφέρεται ότι «το όλον της παραλίας θέλει διαιρεθεί εις τεμάχια ανά οκτώ μέχρι δέκα πηχών έκαστον το πλάτος και τριάκοντα περίπου το μήκος», στα οποία «οι αγορασταί οφείλουσι να οικοδομήσωσι εντός δύο ετών» με την προϋπόθεση «Αι οικοδομαί να είναι 1ον. Λίθινοι και στερεαί, 2ον. Ομοιόμορφοι εξωτερικώς κατά το σχέδιον και 3ον. Να μην έχωσι οι τοίχοι ύψος περισσότερον των δέκα και ημίσεως πηχών ώστε όλοι να είναι διώροφοι».⁹ Το Διάταγμα αφορά την έξω από τα τείχη ζώνη και, όπως φαίνεται, είναι από τα λίγα διατάγματα που εκτελέστηκαν. Πράγματι, αν παρατηρήσει κανείς ακόμη και σήμερα τα κτήρια της παραλίας από την οδό Βασιλίσσης Αμαλίας και προς τα κάτω, εκτός από τα ελάχιστα νεότερα –ή με νεότερες επεμβάσεις– κτήρια, σχεδόν όλα ακολουθούν το Διάταγμα του 1832.

Στις 25 Ιανουαρίου 1833 ο Όθων, παιδί ακόμη, αποβιβάζεται στο Ναύπλιο. Αυθημερόν ο γαλλικός στρατός στη φρουρά της πόλης και των φρουρίων αντικαθίσταται από τον βαυαρικό. Πρώτη μέριμνα των Βαυαρών είναι η συνέχιση της επισκευής των οχυρωματικών έργων, που είχε ήδη αρχίσει από την προηγούμενη περίοδο. Κατασκευάζουν τη μεγάλη πέτρινη σκάλα που ενώνει το Παλαμήδι με την κάτω πόλη, για να διευκολυνθεί η μεταξύ τους επικοινωνία. Επισκευάζουν και οργανώνουν τον Προμαχώνα των Πέντε Αδελφιών κοντά στο λιμενοβραχίονα, όπου βρίσκεται η δεξαμενή του νερού, καθώς και τους Προμαχώνες Mocenigo (Οπλοστασίου) Dolfin (St. Marco) και Grimani (St. Antonio). Στην ανατολική άκρη της πόλης δημιουργούν εργαστήρια οπλοποιίας, σιδηρουργίας και ξυλουργικής για την εκπαίδευση των Ελλήνων μαστόρων.

Συνεχίζονται οι επισκευές σε κάποια κτήρια, τακτική που είχε ήδη ξεκινήσει από την περίοδο του Καποδίστρια, προκειμένου να εγκατασταθούν οι δημόσιες υπηρεσίες και οι αξιωματούχοι. Από την πρώτη κιόλας μέρα της εγκατάστασής τους στο Ναύπλιο οι Βενετοί γνώριζαν ότι η παραμονή τους στην πόλη θα ήταν μάλλον προσωρινή. Έτσι, εκείνο που είχε προτεραιότητα ήταν η ενίσχυση των οχυρωματικών έργων και η εξασφάλιση του λιμανιού, του σημαντικότερου, μαζί με την Πάτρα, εμπορικού και στρατιωτικού λιμανιού της χώρας. «Το Ναύπλιον», έγραψε ο Ciriacy το 1829, «το Γιβραλτάρ τούτο της Πελοποννήσου, ού ο λιμήν προστατευόμενος υπό της νησίδος του Βουρτσίου δύναται να περιλάβη εν ασφαλεία εξακόσια περίπου πλοία, περιελθόν ήδη εις τας χείρας των Ελλήνων, εξασφαλίζει εντελώς την εν Πελοποννήσω επικράτησιν αυτών».¹⁰

9. Αθηνά, φ. 62, 1832, «Διακήρυξις της Ελληνικής Πολιτείας Αρ. 5594. Η επί της Οικονομίας Γραμματεία».

10. Ludwig Friedrich von Ciriacy, *Théâtre de la guerre en Grèce*, Paris 1829, σ. 78-79 (η μετάφραση από τον Λαμπρινίδη, ό.π., σ. 243).

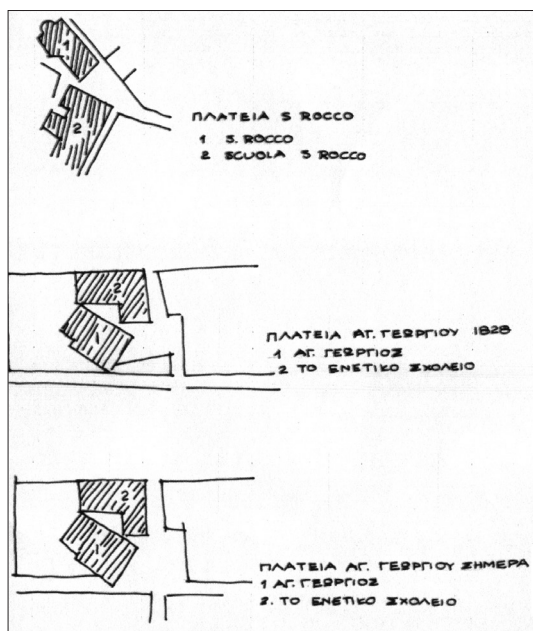

Εικ. 3: Η Πλατεία Συντάγματος.

Η αρμοδιότητα για την «Εισαγωγή ευρυθμίας των οικοδομών εις τας πόλεις και τα χωρία» (Φ.Ε.Κ. 14, 3/15 Απριλίου 1833) καθώς και η φροντίδα «Περί υγιεινής πόλεων και νομών» (Φ.Ε.Κ. 19, 15 Μαΐου 1835) ανατίθεται στην Επί των Εσωτερικών Γραμματεία, ενώ «Η οικοδόμησις, επισκευή και διατήρησις των φρουρίων ορμητηρίων (Places d'armes) και στρατιωτικών κτηρίων» ανατίθεται στη Γραμματεία των Στρατιωτικών. Έτσι, για οτιδήποτε αφορά την πόλη του Ναυπλίου και τις οχυρώσεις της, η απόφαση πρέπει να λαμβάνεται από κοινού από τις δύο Γραμματείες με τη σύμφωνη γνώμη και των δύο υπουργών, πολλές φορές, μάλιστα, μετά από συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου. Με το Διάταγμα του 1843 (Φ.Ε.Κ. 21, 29 Ιουνίου 1843) η οχυρή πόλη του Ναυπλίου με τα φρούρια της Ακροναυπλίας, του Παλαμηδίου και του Βουρτζίου, μαζί με τις ατείχιστες πόλεις της Αθήνας και του Πειραιά, θεωρούνται φρουραρχεία α' κλάσεως. Στα τέλη του 1834 μεταφέρεται η βασιλική «καθέδρα». Ο Όθων εγκαθίσταται στην Αθήνα, η οποία «θέλει να επονομάζεται από την 1η Δεκεμβρίου του 1834 πρωτεύουσα».¹¹

Τον Ιούνιο του 1835 στο πλαίσιο γενικής επισκευής και εξοπλισμού όλων των επιθαλάσσιων προμαχώνων των τειχών με νέα σιδηρά πυροβόλα, γίνεται η εγκατάσταση τεσσάρων πυροβόλων πάνω στη μεγάλη δεξαμενή της πα-

11. Β.Δ. «Περί μεταθέσεως της Βασιλικής Καθέδρας εις Αθήνας», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 36, 28 Σεπτεμβρίου 1834.

Εικ. 4: Η Πλατεία Αγίου Γεωργίου.

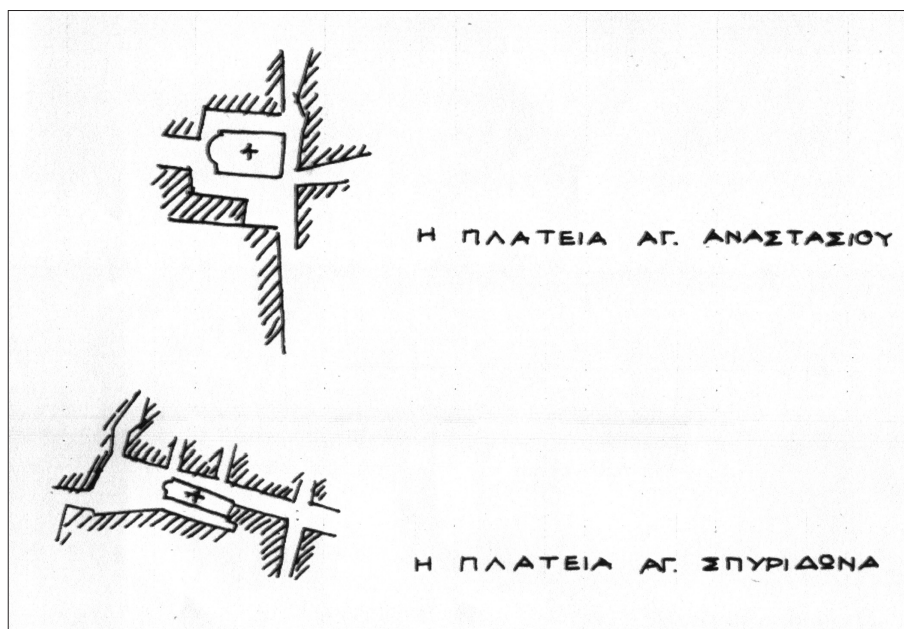
ραλίας, κοντά στον Προμαχώνα των Πέντε Αδελφιών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ρηγμάτων στο κτήριο και την αρχή της καταστροφής του.

Την περίοδο αυτή γίνεται προσπάθεια να καθοριστούν με περισσότερη σαφήνεια τα όρια των πλατειών και κυρίως να ευθυγραμμισθούν τα πλευρικά όριά τους. Το εγχείρημα πετυχαίνει μόνο στην Πλατεία του Πλατάνου – Συντάγματος, όπου το βενετικό αρσενάλε (το Οπλοστάσιο με τις επιβλητικές διαστάσεις του), το Σερράι του Μορά Πασά (το μετέπειτα Βουλευτικό) και το μικρό τζαμί, η παλιά καθολική εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου (το σημερινό Τρια-

νόν), καθορίζουν τα όριά της. Εν τούτοις για να πάρει η πλατεία τη μορφή της νεοκλασικής πλατείας με ορθογώνιο σχήμα (40 x 85μ.) ο Στ. Βούλγαρης δεν διστάζει να κατεδαφίσει το μικρό ιδιωτικό εκκλησάκι του Αγίου Νικήτα, που υπήρχε στη βορειοανατολική γωνία της, μπροστά στο σημερινό εστιατόριο «Ελλάς». Στα επόμενα χρόνια η Πλατεία διαμορφώνεται με απόλυτη συμμετρία και δρόμους περιμετρικά.¹² Παρ' όλα αυτά η Βασιλέως Κωνσταντίνου εξακολουθεί να μην είναι η μοναδική είσοδος προς την Πλατεία, καθώς μπορεί να την αντικρίσει κανείς πλησιάζοντας και από άλλες μικρές διόδους, κατάλοιπα του παλαιού αστικού ιστού, και με τρόπο αυτό τα μνημεία της πόλης αποκαλύπτονται σταδιακά. Η παλαιά βενετική ταυτότητα της Πλατείας της χαρίζει μία ακαταμάχητη γοητεία, την οποία ήλθε να τονίσει η νέα πλακόστρωση, που τόσο συζητήθηκε, όταν έγινε τη δεκαετία του 1980.

Η δεύτερη μεγάλη πλατεία της πόλης, η Πλατεία τριών Ναυάρχων, σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε από τον Στ. Βούλγαρη ως νεοκλασική ορθογώνια πλατεία με τέσσερις μεγάλους δρόμους να την περιβάλλουν. Στη δυτική της πλευρά ο Βούλγαρης τοποθέτησε το Κυβερνείο –παλαιά κατοικία του

12. Γ.Α.Κ., Καποδιστριακό Αρχείο, φάκ. 290. Επιστολή Διοικητή Ναυπλίας και Άργους προς τη Γραμματεία της Επικρατείας.

Εικ. 5: Οι Πλατείες Αγίου Αναστασίου και Αγίου Σπυρίδωνος.

Τούρκου Αγά Μοσκόβ Χουσεΐν Ογλού, την οποία διασκεύασε σε ανάκτορο ο Ιταλός αρχιτέκτων Πασκουάλε Ιππολίτι. Το Κυβερνείο χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια ως πρώτη κατοικία του Όθωνα.¹³ Στην Πλατεία τριών Ναυάρχων, ή αλλιώς Πλατεία Κυβερνείου ή Βασιλική Πλατεία, κτίστηκε το 1857 το Βασιλικό Γυμνάσιο Ναυπλίου, ένα από τα λίγα γυμνάσια της χώρας κατά την οθωνική περίοδο.¹⁴ Την πλατεία όριζε στα ανατολικά ένα μικρό οικοδομικό τετράγωνο μπροστά από τα τείχη της Ξηράς και προς βορρά μια σειρά χαμηλών κτηρίων (αποθηκών/καταστημάτων) παράλληλων με τα τείχη του Προμαχώνα του Οπλοστασίου. Η κατεδάφιση των τειχών της Ξηράς έχουν αλλοιώσει σήμερα την αίσθηση που προκαλεί, καθώς από κλειστή νεοκλασική πλατεία έχει μεταβληθεί σ' ένα αμήχανο χωρίς σαφή όρια χώρο. Η καταστροφή του Κυβερνείου από πυρκαγιά στις αρχές του 20ού αιώνα και η μετατροπή του Γυμνασίου σε Δημαρχείο, καθώς και η νέα πλακόστρωση της Βασιλέως Κωνσταντίνου (πρώην Μεγάλου Δρόμου – Όθωνος) έχει μετατρέψει την Πλατεία σε προαύλιο του Δημαρχείου.

13. Βασίλης Δωροβίνης, «Συμβολές στην κτιριοδομία της Καποδιστριακής εποχής», *Αρχαιολογία*, τχ. 43 (Ιούνιος 1992), σ. 62-67 και τχ. 44 (Σεπτέμβριος 1992), σ. 75-83.

14. Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, «Το Γυμνάσιο Ναυπλίου», *Απόπειρα*, τχ. 5 (1993), σ. 36-43.

Η Πλατεία Σπηλιάδου που δημιουργήθηκε επίσης βάσει σχεδίου του Στ. Βούλγαρη, στην πραγματικότητα δεν είναι τίποτε άλλο από διαπλάτυνση του τελευταίου τμήματος της οδού Σπηλιάδου – Σταϊκοπούλου, μία σπανιάδα ή ένα βουλεβάρτο.

Παρόμοια μορφή έχει και η Πλατεία της Αγοράς, ένας χώρος δίπλα στα τείχη που χρησίμευσε για το εβδομαδιαίο παζάρι, καθώς στο Ναύπλιο δεν υπήρχε ποτέ ειδικός χώρος για αγορά, μπεζεστένι ή μαρκάτο.

Η τελευταία, τέλος, από τις νεότερες πλατείες, η Πλατεία του Αγίου Νικολάου ή Πλατεία της Παραλίας, δημιουργήθηκε χωρίς σχεδιασμό στα χρόνια του Αγώνα μπροστά από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Το πρώτο εκκλησάκι του Αγίου Νικόλα, προστάτη των ναυτικών, είχε κτιστεί το 1753. Πρόκειται για μια καθαρά ελληνική παραδοσιακή πλατεία που διατήρησε το ύφος και τη μορφή της, παρότι στα πολεοδομικά σχέδια της δεκαετίας του 1830 φαίνεται ότι καταργείται. Η κατεδάφιση των τειχών του Προμαχώνα του Μόσχου και κυρίως η κατασκευή του Τελωνείου, που προγραμματιζόταν να κτιστεί στη θέση της Πλατείας σε επαφή με τον Προμαχώνα του Δαόλου (επέκταση του Προμαχώνα του Μόσχου – Αγ. Θηρεσίας) άφησε ελεύθερο το χώρο. Οι προτεινόμενες λύσεις του αρχιτέκτονα Ανδρέα Γάσπαρη-Κάλανδρου το 1834 για το Τελωνείο, εγκεκριμένες από τον Drachter, φέρνουν στο φως καινούργια στοιχεία που μας δημιουργούν αμφιβολίες για το αν το κτήριο του Τελωνείου, που τελικά αποδίδεται στον Στ. Κλεάνθη, σχεδιάστηκε ή όχι από τον γνωστό αρχιτέκτονα πολεοδόμο.¹⁵

Η καταστροφή της δεξαμενής της παραλίας δημιουργεί περαιτέρω προβλήματα ύδρευσης στην πόλη, καθώς από τον Αύγουστο του 1834 είχε απαγορευτεί «του λοιπού σε όλους τους κατοίκους Ναυπλίας να διοχετεύουσιν εις τας ιδίας των κατοικίας ή τας επαύλεις των, διά χωριστών διορύγων, το προς γενικήν χρήσιν της πόλεως Ναυπλίας προσδιορισμένον ύδωρ από τα δημόσια υδραγωγεία άνευ ειδικής αδείας της Κυβερνήσεως».¹⁶ Και θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ήδη από την περίοδο της Βενετοκρατίας ολόκληρη η πόλη και τα προάστια υδρεύονταν από το υδραγωγείο της Άρειας, τόσο κατά την περίοδο της Β' Βενετοκρατίας και της Β' Τουρκοκρατίας όσο και μετά την απελευθέρωση. Την περίοδο, μάλιστα, της Β' Τουρκοκρατίας (1715-1822), Χιώτες κηπουροί είχαν δημιουργήσει έξω από τα ανατολικά τείχη (εκεί που σήμερα βρίσκεται η πλατεία του σιδηροδρομικού σταθμού) ωραίους κήπους και έκτιζαν εξοχικά περίπτερα (κιόσκια) για τους Τούρκους προύχοντες.

Τα συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης των Βενετών, που ήλθαν στο

15. Απόσπασμα του σχεδίου πόλεως Ναυπλίας (1839), Αρχείο Ανδρέα Γάσπαρη-Κάλανδρου.

16. Φ.Ε.Κ. 54, 23 Αυγούστου 1834: Διάταγμα «Περί των υδραγωγείων Ναυπλίας».

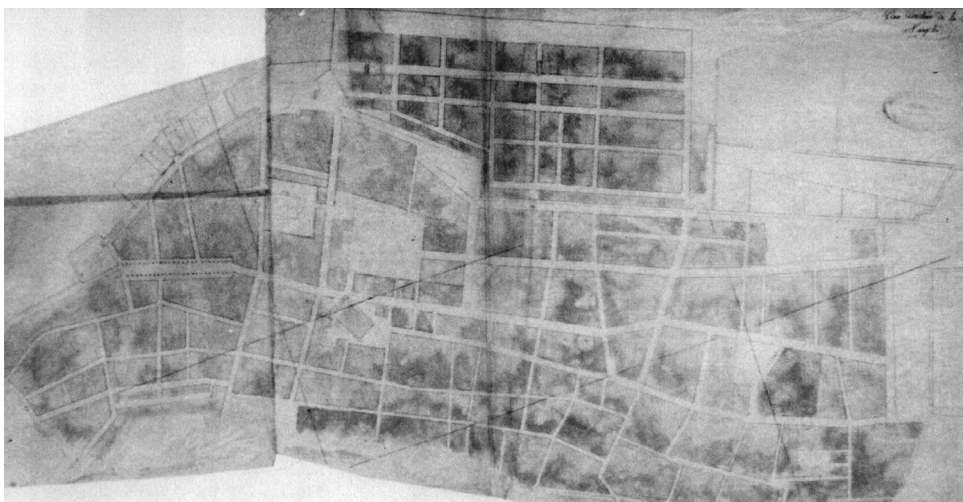
φως πριν από λίγα χρόνια κατά τα έργα ανάπλασης και ανακατασκευής του μεγάλου δρόμου, αποκάλυψαν μια ιδιαίτερα ανεπτυγμένη τεχνολογία. Με το σύστημα αυτό τροφοδοτούνταν όχι μόνο οι κρήνες, που σήμερα μένουν στεγνές, και το χαμάμ της πόλης αλλά και όλα τα κτήρια, δημόσια και ιδιωτικά.

Με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα και την εκεί εγκατάσταση του Όθωνα τα έργα περιορίζονται. Το Ναύπλιο όμως εξακολουθεί να παίζει πάντα σημαντικό ρόλο στη στρατιωτική, πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ζωή της χώρας. Την κοινωνία του αποτελούσαν οι αξιωματικοί της φρουράς με τις γυναίκες τους και οι έμποροι του τόπου. Εξαιτίας του λιμανιού του και της θέσης του εξακολουθεί για αρκετά ακόμη χρόνια να αποτελεί σημαντικό πόλο. Το Τελωνείο του αποτελεί όχι μόνο σημείο ελέγχου αλλά και προσωρινής φύλαξης των εμπορευμάτων. Με τη σταδιακή ανάπτυξη του Πειραιά και την ανάδειξή του σε πρώτο λιμάνι της χώρας, η εμπορική κίνηση του Ναυπλίου και της Ερμούπολης της Σύρου, του άλλου σημαντικού λιμανιού της χώρας, μειώνεται σημαντικά.

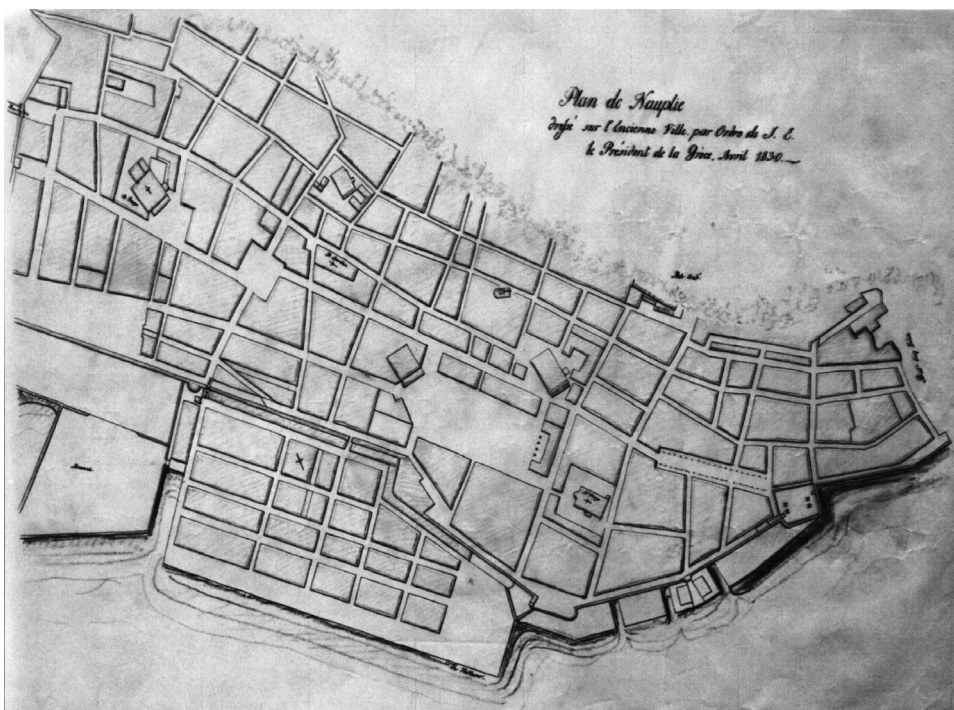
Στο διάστημα 1847-1856 εκδίδεται σειρά διαταγμάτων που αφορούν μικρές τροποποιήσεις «του σχεδίου πόλεως Ναυπλίου». Δεν είναι όμως καθόλου βέβαιο αν και ποιες από αυτές πραγματοποιήθηκαν. Η πιο σημαντική είναι η πρόταση για επέκταση του νεκροταφείου της Πρόνοιας (Φ.Ε.Κ., 4 Δεκεμβρίου 1847) και κατάργηση ορισμένων οικοδομικών τετραγώνων στην κοντινή του περιοχή. Και εδώ όμως οι μεταβολές που σημειώνονται στη ρυμοτομία της περιοχής, κοντά στην Πλατεία Εθνοσυνέλευσης, δεν πραγματοποιήθηκαν. Το νεκροταφείο παρέμεινε στη θέση του κοντά στο εκκλησάκι της Ευαγγελίστριας στην Πρόνοια για αρκετά ακόμη χρόνια, έως ότου μεταφέρθηκε εκεί που είναι και σήμερα. Τα περισσότερα διατάγματα που εκδίδονται τη δεκαετία του 1850, αφορούν το λιμάνι και την προκυμαία, τον καθαρισμό και την επισκευή του.¹⁷ Συναντάμε, επίσης, και κάποια διατάγματα σχετικά με την επισκευή των ποινικών φυλακών.¹⁸ Στα Γ.Α.Κ. εναπόκειται πλήθος εγγράφων της καποδιστριακής και της οθωνικής περιόδου σχετικά με την πολεοδομική και οχυρωματική οργάνωση του Ναυπλίου καθώς και την οικοδομική δραστηριότητα της περιόδου. Μέχρι στιγμής οι ερευνητές, από όσο τουλάχιστον είμαι σε θέση να γνωρίζω, έχουμε όλοι σχεδόν εργαστεί επιλεκτικά, παρουσιάζοντας κάποια από αυτά με αφορμή τη μελέτη ενός

17. Κώστα Δανούση, «Αργολικά ερανήματα από την *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Οθωνικής Περιόδου*», *Δελτίο Ιστορικών Μελετών Ναυπλίου*, τ. 5 (Σεπτέμβριος 1994). Φ.Ε.Κ. 52, 29 Σεπτεμβρίου 1856, «Νόμος ΤΞΑ΄, Περί καθάρσεως του Λιμένος Ναυπλίας και επισκευής της παλαιάς προκυμαίας». Φ.Ε.Κ. 63, 25 Οκτωβρίου 1856, «Περί εκτελέσεως του Νόμου ΤΞΑ΄».

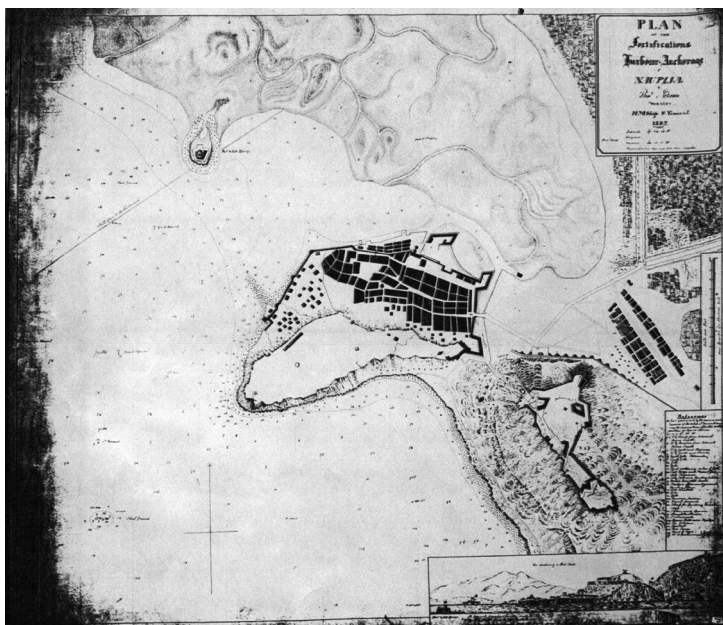
18. Φ.Ε.Κ. 13, 1858, «Επισκευή των εν Ναυπλίω ποινικών φυλακών».

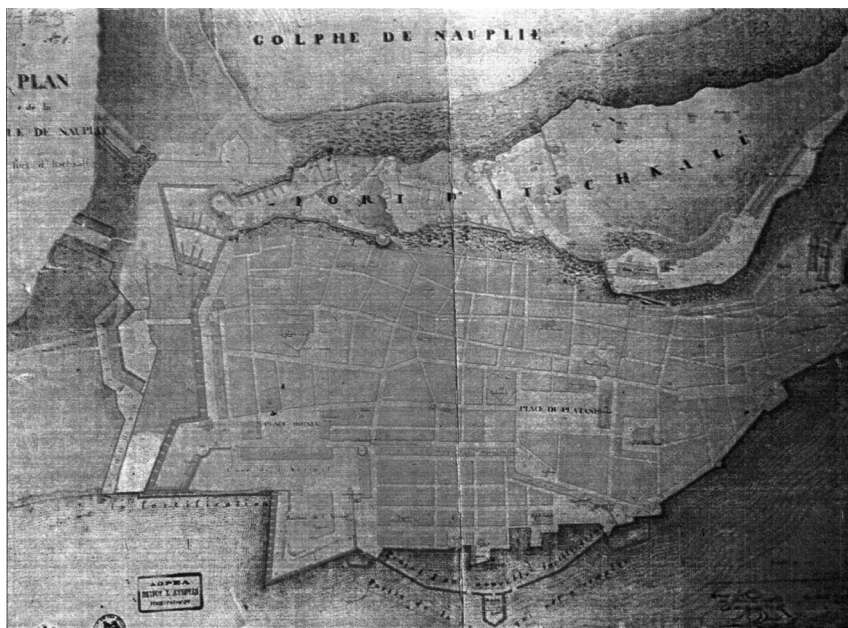
Εικ. 6: Σχέδιο του Ναυπλίου του Στ. Βούλγαρη, 1828. Πολεμικά αρχεία ΕΜΑΤ/SH.

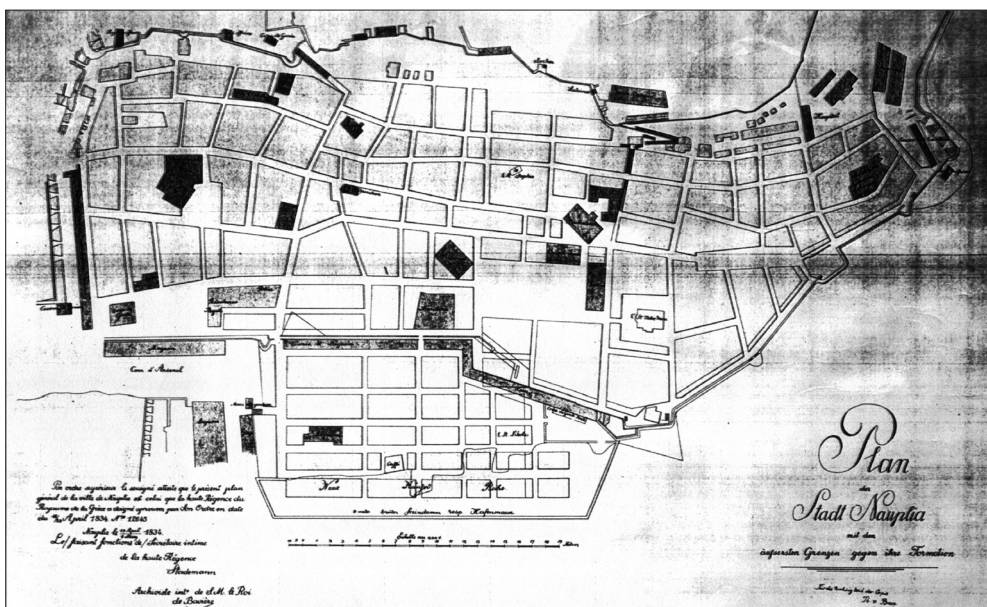
Εικ. 7: Σχέδιο Θ. Βαλλιάνου, 1830 (ανασχεδίαση).

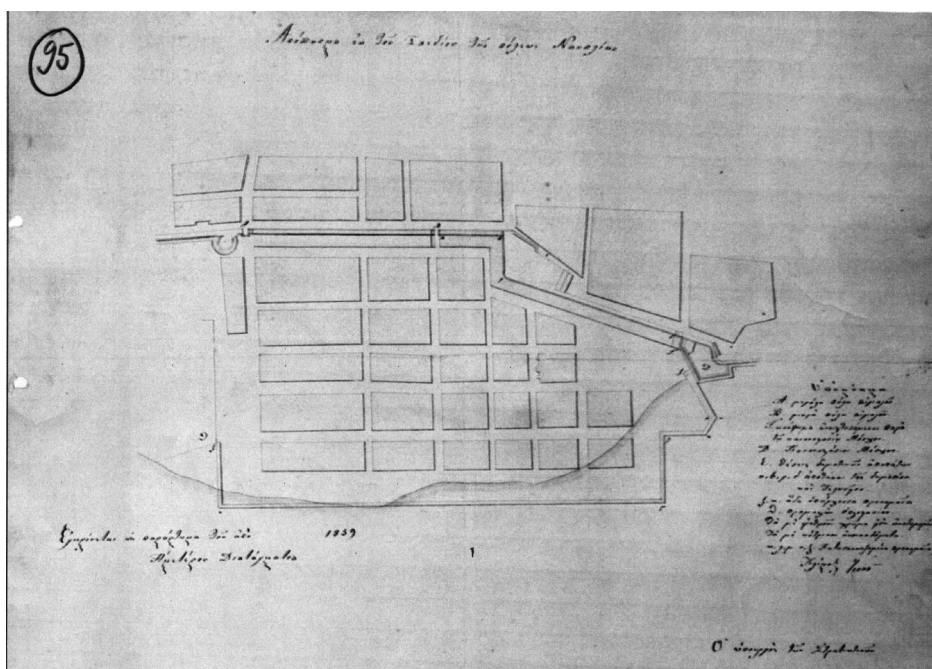
Εικ. 8: Σχέδιο του Ναυπλίου της Brigade Topographique, 1832.

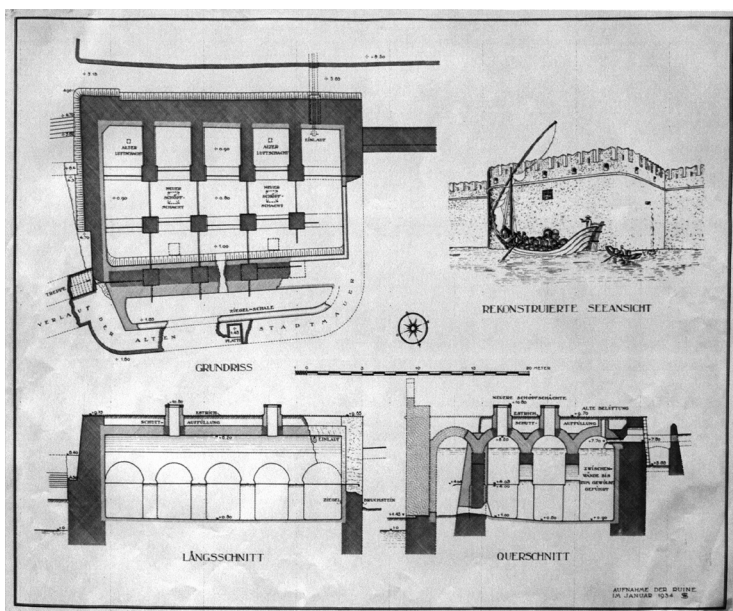
Εικ. 9: Σχέδιο του Ναυπλίου του Drachter, 1833.

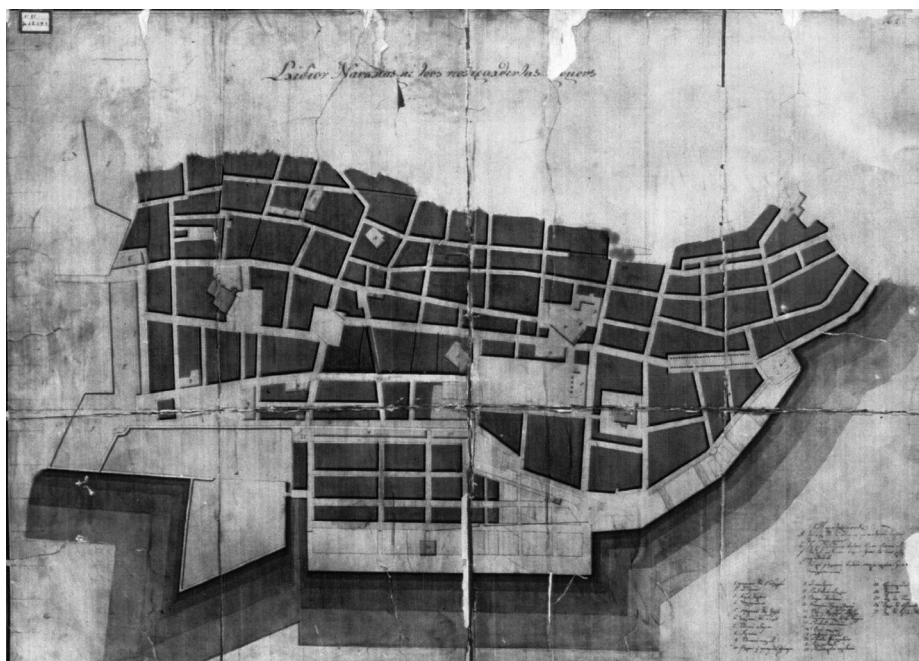
Εικ. 10: Σχέδιο του Ναυπλίου του Stademann, 1834.

Εικ. 11: Απόσπασμα μετατροπής πολεοδομικού Ναυπλίου, 1839.

Εικ. 12: Η ενετική δεξαμενή σε αποτύπωση του Schaefer, 1934.

Εικ. 13: Σχέδιο του Ναυπλίου, Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού.

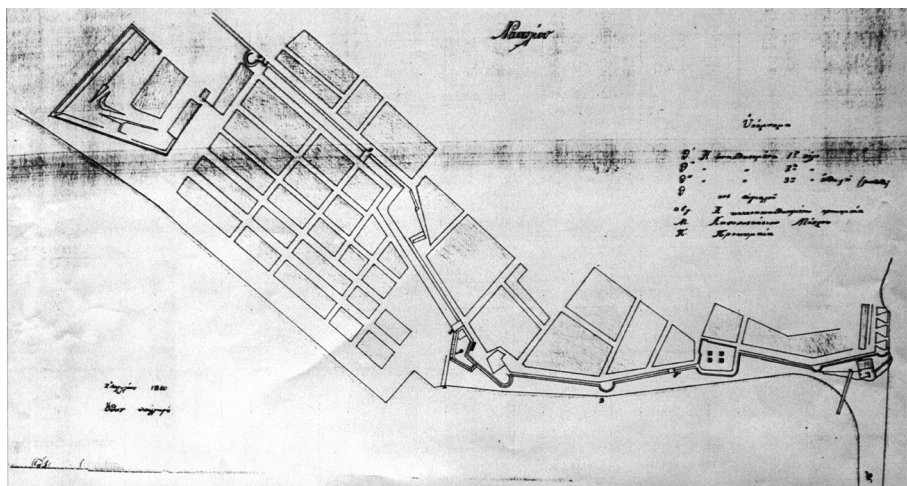
–ή περισσότερων ενίοτε– θέματος. Μια συνολική συστηματική καταγραφή και μελέτη των εγγράφων από ομάδα ερευνητών θα μας προσέφερε πλήθος καινούργιων στοιχείων, θα επιβεβαίωνε πολλά από τα ήδη γνωστά, αλλά θα έδινε και αφορμή για νέες μελέτες και συμπεράσματα.

Το 1860 (Φ.Ε.Κ. 17, 26 Απριλίου 1860) προτείνεται από το Υπουργείο Στρατιωτικών η διάνοιξη τριών νέων πυλών στο βόρειο τείχος της πόλης: μία εκεί που σήμερα βρίσκεται η Πλατεία της Αγοράς, μία δεύτερη κοντά στον Προμαχώνα του Μόσχου και μία τρίτη κοντά στην παραλιακή δεξαμενή. Η πρώτη, στην Πλατεία της Αγοράς, είχε προταθεί να γίνει ήδη από το 1834, όπως φαίνεται από το σχετικό πολεοδομικό σχέδιο, αλλά δεν είχε υλοποιηθεί. Η δεύτερη πρέπει να υπήρχε κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (Πύλη της Αγίας Θηρεσίας), αλλά η πύλη αυτή είχε καταργηθεί. Στο ίδιο σχέδιο ορίζονται και τα όρια της προκυμαίας και η μορφή του νέου λιμενοβραχίονα. Και πάλι δεν γνωρίζουμε αν τα έργα αυτά πραγματοποιήθηκαν ή όχι. Το πιθανότερο όμως είναι ότι άρχισαν να υλοποιούνται και σταμάτησαν με τα Ναυπλιακά. Οπωσδήποτε το Διάταγμα του 1860 είναι το πρώτο που αναφέρεται σε τροποποιήσεις, έστω και μικρές, των επιθαλάσσιων τειχών.

Η Ναυπλιακή Επανάσταση του 1862 σηματοδοτεί την αρχή της παρακμής του Ναυπλίου. Η Πρόνοια και πολλές εξοχικές κατοικίες της πόλης πυρπολήθηκαν κατά τη διάρκειά της από τα βασιλικά στρατεύματα. Οι Ναυπλιώτες υποχρεώθηκαν να συνεισφέρουν σε τρεις εκούσιους εράνους για τις δαπάνες της φρουράς. Αυστηρά στρατιωτικά μέτρα επιβάλλονται στην πόλη. Όπως είναι φυσικό, κάθε ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα σταματά. Από τους πολίτες που είχαν παραμείνει στην πόλη μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας, αρκετοί είναι εκείνοι τώρα που μεταναστεύουν. Το 1862 ο Όθων εγκαταλείπει τη χώρα. Το 1863 φθάνει στην Ελλάδα ο νεαρός Δανός πρίγκιπας Γεώργιος Χριστιανός και αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας ως Γεώργιος ο Α΄.

Οι σημαντικές μεταβολές που έχουν σημειωθεί στην πολεμική τέχνη κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα θα σηματοδοτήσουν αντίστοιχες σημαντικές μεταβολές στην πολεοδομική φυσιογνωμία του Ναυπλίου. Τα οχυρά τείχη που περιβάλλουν την πόλη και εξασφαλίζουν την άμυνά της, καθίστανται ουσιαστικά άχρηστα και σταδιακά κατεδαφίζονται.

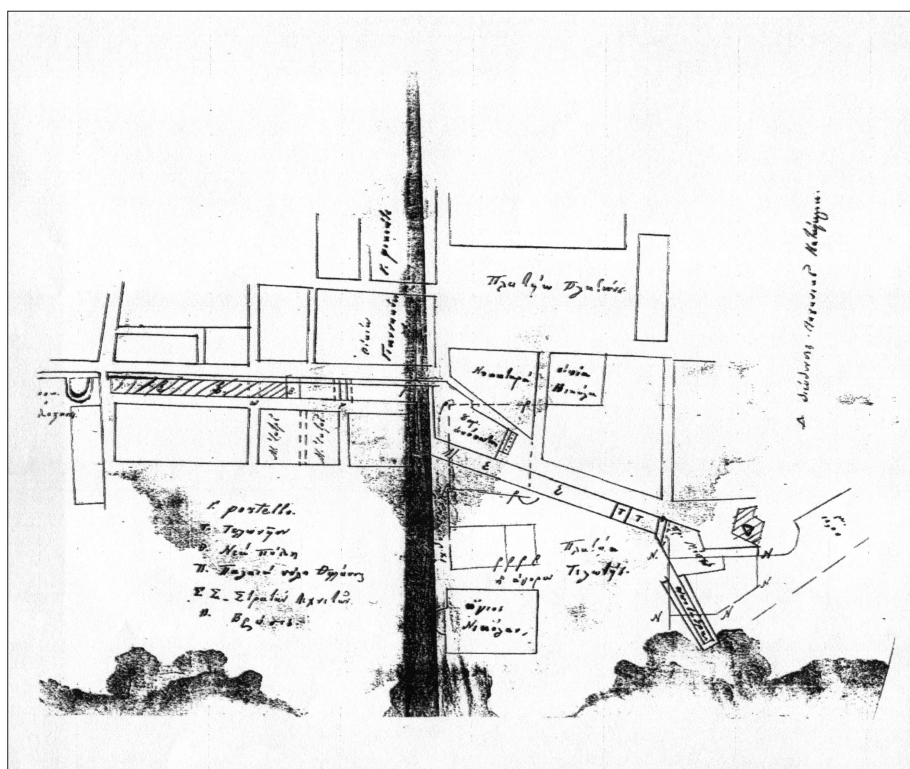
Το 1865 το Μπούρτζι που μέχρι τότε χρησίμευε ως φρούριο, μετατρέπεται σε κατοικία του δήμιου των φυλακισμένων βαρυποινιτών του Παλαμηδίου. Ένα χρόνο αργότερα εκδίδεται το πρώτο Διάταγμα (Φ.Ε.Κ. 53, 30 Ιουνίου 1866) «Περί κατεδάφισης μέρους του τείχους του Ναυπλίου προς επέκτασιν του λιμένος αυτού». Σύμφωνα με αυτό, προτείνεται η κατεδάφιση των βόρειων τειχών, μέχρι περίπου τον Προμαχώνα του Μόσχου. Δεν διευκρινίζονται με σαφήνεια τα όρια της κατεδάφισης. Προτείνεται, επίσης, η κατασκευή λιμενοβραχίονα με καμπύλη μορφή, ώστε να διευκολύνεται η είσοδος και η έξοδος

Εικ. 14: Πρόταση για διάνοιξη τριών νέων πυλών, 1860.

των πλοίων σύμφωνα με τον εκάστοτε άνεμο (vent regnant) στην περιοχή, «αρχή θεωρούμενη ως κανών κατά τας διαρρυθμίσεις των λιμενοδρομιών».

Με το Διάταγμα της 15ης Ιανουαρίου 1867 (Φ.Ε.Κ. 30) καταδεαφίζονται τα τείχη μεταξύ Αγίου Νικολάου και Πλατείας Συντάγματος και ορίζεται η θέση της Πλατείας της Αγοράς στο οικοδομικό τετράγωνο όπου κτίσθηκε αργότερα (1878) το Δημοτικό Σχολείο κορασίων (η σημερινή Δημόσια Βιβλιοθήκη «Ο Παλαμήδης»). Όπως ήδη αναφέρθηκε, η διαπλάτυνση της σημερινής οδού Αμαλίας, εκεί όπου άλλοτε βρίσκονταν τα *magasins de Génie*, αποτέλεσε τελικά την Πλατεία Αγοράς. Ολοκληρώνεται έτσι, στο διάστημα 1866-1868, η καταδάφιση των επιθαλάσσιων βόρειων τειχών. Ένα μικρό τμήμα, το τελευταίο, θα καταδαφιστεί με σχετικό Διάταγμα (Φ.Ε.Κ. 54, 12 Σεπτεμβρίου 1873). Την ίδια χρονιά πραγματοποιούνται και αλλαγές στον Προμαχώνα του Οπλοστασίου (εκεί που σήμερα βρίσκεται το Γυμνάσιο) και προτείνεται η καταδάφιση των ανατολικών τειχών, ενώ διατηρείται η τάφρος. «Η επικοινωνία της πόλης μετά του έξω αυτής μέρους θέλει εκτελεισθαι διά περιαιρετής γέφυρας (*pont lavis*), ής το σχέδιο εγκριθήσεται». Σε χάρτη όμως του Ναυπλίου του 1894 όλη η δυτική πλευρά της πόλης εξακολουθεί να είναι περιτειχισμένη. Τα τείχη προχωρούν προς βορρά περίπου μέχρι τη σημερινή οδό Αρμενοπούλου. Είναι καταδαφισμένα στο τμήμα μεταξύ Αρμενοπούλου και Σοφρώνη και συνεχίζονται από τον Προμαχώνα του Οπλοστασίου και μέχρι τα ανατολικά τείχη, τα οποία παραμένουν επίσης στη θέση τους. Ουσιαστικά καταδεαφίζεται μόνο το τμήμα που αντιστοιχεί στη γειτονιά του γαλού και η παλαιά παραλία επεκτείνεται κατά 5μ. περίπου. Η αναφορά περί καταδάφισης τμήματος των τειχών στα ανατολικά πρέπει να δηλώνει απλή πρόθεση. Ένα τμήμα πάντως της παραλίας

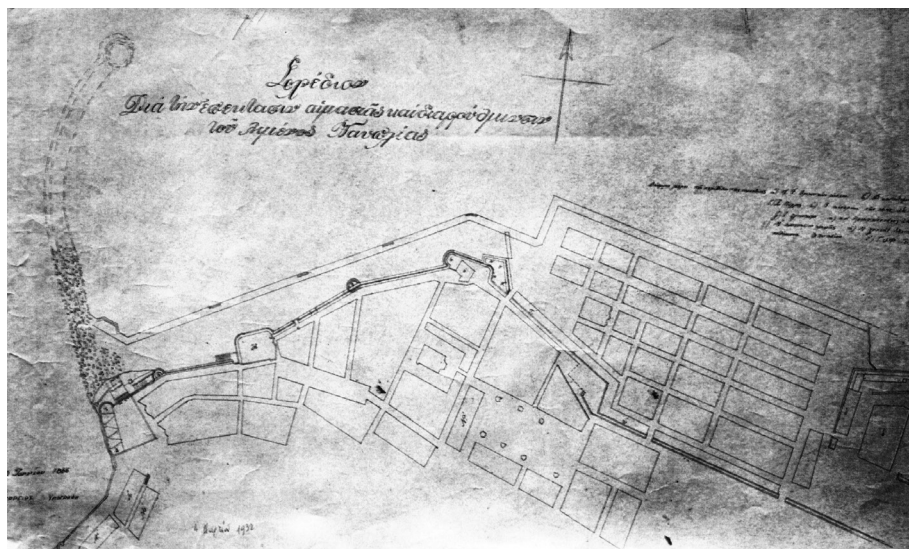
Εικ. 15: Μικρές τροποποιήσεις στην περιοχή της Πλατείας του Αγίου Νικολάου, 1866, Γ.Α.Κ.

μετατρέπεται πια σε περίπατο (promenade de quai). Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή και η φωτογραφία της πόλης στον Έσπερο της Λιψίας το 1881:¹⁹

Το Ναύπλιον είναι σήμερα πόλις μικρά μόλις περιέχουσα επτά χιλιάδων ψυχών. Αλλά το όνομα αυτής συνδέεται στενά προς την ιστορίαν των μεγάλων υπέρ ανεξαρτησίας αγώνων και των πρώτων χρόνων της ελευθερίας [...]. Η πόλις είναι καθαρά, καλώς εστρωμένη και διατηρεί μέχρι σήμερα την όψιν μικράς πρωτευούσης· αι οικίαι είναι κομψαί, λιθοκτισται, παρέχουσαι όψιν αναπαύσεως και πολιτισμού. Ό,τι όμως κυρίως καθιστά το Ναύπλιον αξιοπερίεργον είναι τα οχυρώματα αυτού τα οποία είναι μία των λαμπροτέρων του μεσαίωνα αναμνήσεων.

Στο γύρισμα του αιώνα κατεδαφίζονται και τα υπόλοιπα βόρεια και ανατολικά τείχη και οι τελευταίοι προμαχώνες. «Το οχυρόν της θέσεως ήτο συγ-

19. Έσπερος, έτος Α΄, αρ. 15, 1/13 Δεκεμβρίου 1881.

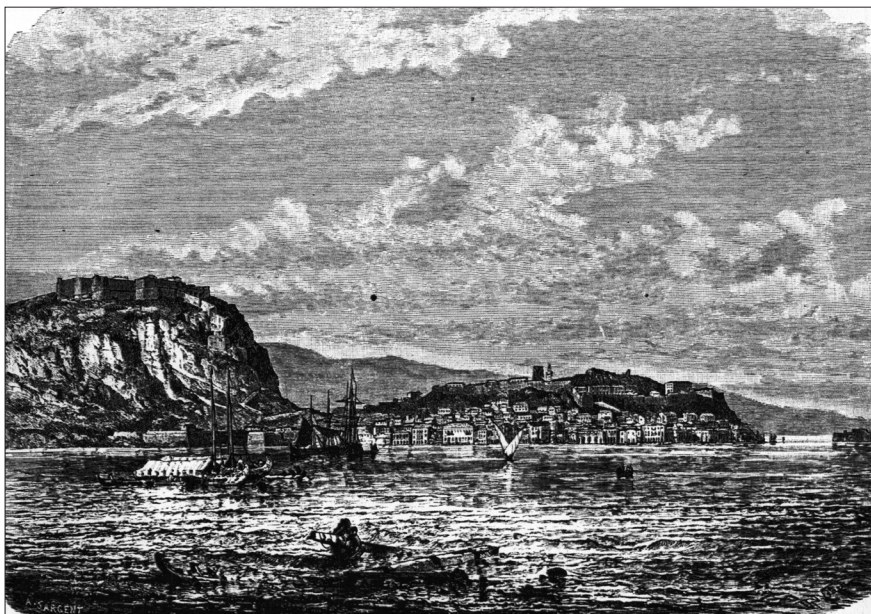

Εικ. 16: Περί κατεδαφίσεως μέρους του τείχους του Ναυπλίου, 1866.

χρόνως και βλαβερόν, εμποδίζον την προέκτασιν της πόλεως και ευνοούν την διάδοσιν και εμμονήν νοσημάτων», διαβάζουμε στον *Οδηγό ταξιδιωτών* του Ελευθερουδάκη το 1930, ο οποίος χαρακτηρίζει την πόλη κυρίως «στρατιωτική». Απελευθερωμένο από τα τείχη το Ναύπλιο στρέφεται προς τη θάλασσα.²⁰

Η εικόνα της παλαιάς πόλης του Ναυπλίου, του σημερινού δηλαδή «ιστορικού κέντρου», ως τουριστικός πόλος και μέρος αναψυχής αρχίζει να δημιουργείται μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Αν εξαιρέσει όμως κανείς τη στροφή της πόλης προς τη θάλασσα, που ήδη αρχίζει στα τέλη της δεκαετίας του 1860 και ολοκληρώνεται την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, στο εσωτερικό το Ναύπλιο διατηρεί όλη τη γοητεία της πόλης του 19ου αιώνα διασώζοντας και συνδέοντας με επιτυχία τα ίχνη των τριών λαών που την κατοίκησαν, και των πολιτισμών τους. Βενετσιάνικα, οθωμανικά και ελληνικά στοιχεία ανακατεύονται μεταξύ τους με τρόπους που συχνά είναι δύσκολα αναγνωρίσιμοι. Και πιστεύω ότι αυτή είναι η ομορφιά και η σαγήνη αυτής της μοναδικής πολιτείας, είτε αυτή λέγεται Napoli di Romania, είτε Anabolu, είτε Ανάπλι είτε Ναύπλιο.

20. Ελευθερουδάκη, *Ελλάς. Οδηγός ταξιδιωτών*, εν Αθήναις 1930, σ. 336.

Εικ. 17: Έσπερος Λιψίας, Το Ναύπλιο, 1881.

Εικ. 18: Το Ναύπλιο στο γύρισμα του αιώνα.